

Сфера функціонування вільного поєднання

Кобченко Наталя

Державна установа культури м. Москви „Бібліотека української літератури”

Сучасний етап розвитку науки характеризується не просто переосмисленням багатьох проблем, а й переглядом та зміною засадничих принципів дослідження. Не оминула ця тенденція й лінгвістики: сьогодні вже з певністю можна стверджувати, що функціональний підхід до інтерпретації мовних явищ остаточно домінує над морфологічним. У зв'язку з такою переорієнтацією векторів розгляду та висвітлення мовознавчих питань закономірно, що деякі поняття й категорії набувають нового наповнення, не змінюючи, проте, своєї концептуальної сутності.

Таким прикладом може слугувати категорія підрядного зв'язку, зокрема одна з її форм – вільне поєднання (услід за І.Р. Вихованцем замість традиційного терміна „прилягання” використовуємо термін „вільне поєднання” [Вихованець 2005: 23-24]). Річ у тім, що класична граматики, ґрунтована переважно на морфологічних підходах, потрактовувала вільне поєднання занадто вузько – як зв'язок синтаксичної домінанти з ад'юнктом, що належить до класів незмінних слів [Мещанинов 1945; Пешковский 1956; Булаховський 1958; Кротевич 1959; СУЛМ. Синтаксис 1972; Сиротинина 1980 й ін.], та фактично ігнорувала його різновид вільне поєднання у відмінковому вияві, витлумачуючи на підставі формальних показників цю форму підрядного зв'язку як слабе керування. Однак досвід показує, що для адекватного визначення тієї чи тієї форми підрядного зв'язку не завжди виявляється достатнім зважати тільки на морфологічні чинники. На сучасному етапі розвитку синтаксичної науки певно окреслилася тенденція розглядати закономірності сполучуваності компонентів крізь призму теорії валентності. Тому сьогодні практично не викликає дискусій запропонований І.Р. Вихованцем синтаксичний принцип кваліфікації й диференціації форм підрядного синтаксичного зв'язку, згідно з яким передумовою реалізації підрядного зв'язку в тій чи тій формі є не морфологічне вираження ад'юнкта, а його синтаксична позиція щодо опорного компонента [Вихованець 1992: 78].

З цього принципу випливає чіткий критерій розмежування подекуди важкорозрізнявальних форм підрядного зв'язку – керування й вільного поєднання. Підрядний зв'язок встановлюється у формі керування лише в тих конструкціях, у яких ад'юнкт посідає позицію, відкриту семантико-синтаксичною валентністю синтаксичної домінанти. Якщо ж позиція ад'юнкта знаходиться поза валентною рамкою синтаксичної домінанти, між

ними реалізується підрядний зв'язок у формі вільного поєднання. Послідовне застосування сформульованого критерію вможливує дещо відкоригувати традиційно визначену сферу поширення вільного поєднання та виразно її окреслити, що й постало метою пропонованої розвідки.

Насамперед вимагає уточнення трактування форми підрядного зв'язку в конструкціях із залежними прислівниками й інфінітивами. Так, інколи при локативних предикатах позицію локативної синтаксеми посідають власне-прислівники. Очевидно, що вони в таких випадках є функціональними еквівалентами відмінкових форм, які зазвичай і спеціалізуються на посіданні позицій субстанційних локативних синтаксем, пор.: *Вітер блискавку виструга, хмара насуне з-за гір – перекидом, колесом, вистрибом вибігали діти надвір* (Л. Костенко) — *Остюк часто вибігав на вулицю, зачувши співи студентської ватаги, але веселість та була чужа йому* (Ю. Яновський); *Бійці з розформованих п'яти панцерників стоять осторонь* (Ю. Яновський) — *Пізно вночі Святослав стояв на березі Дунаю...* (С. Скляренко). Тобто, наявність адвербіативів у подібних сполуках зумовлена валентністю опорного дієслова, а отже, вони є керованими, а не вільнопоєднуваними.

Подібно до прислівників інфінітиви також можуть потрапляти до валентної рамки певних предикатів. Зокрема, у мовознавчій літературі трапляються зауваги щодо властивості інфінітива спеціалізуватися на функції об'єктної синтаксеми [Вихованець 1992: 78; Казимирова 1993: 85-94; Ледней 2003]. Так, наприклад, у реченні *Щодень рибку ловив, а мати йому обідати носила* (В. Чемерис) валентність предиката *носила* відкриває позицію для субстанційної об'єктної синтаксеми, яку зазвичай заповнює сильнокерований знахідний відмінок (*носити обід*). У наведеному ж прикладі цю позицію посідає інфінітив *обідати*, отже, він є функціональним еквівалентом знахідного відмінка, а підрядний зв'язок між синтаксичною домінантою *носила* й ад'юнктом *обідати* встановлюється у формі керування, яке, щоправда, постає в неморфологізованому вигляді. Здебільшого конструкції з інфінітивом у ролі об'єктної синтаксеми мають синтаксичні синоніми з відмінком на місці цього інфінітива, пор.: *Я хочу добре навчитися цілуватися, щоб молодий мій не вигнав від себе на другий день по шлюбі* (Т. Осьмачка) — *Я хочу добре навчитися цілуванню...*

Щодо інших різновидів субстанційних синтаксем, то інфінітив не виявляє здатності посідати їхні позиції.

У контексті окреслення сфери функціонування вільного поєднання неможливо не обійти питання про вільне поєднання у відмінковому вияві. Витоки визначення й опису цього явища спостерігаємо ще в традиційній граматиці [Потебня 1958: 536; Грамматика СРЛЯ 1970: 511-516; Русская грамматика 2 1982: 21], однак лише використання синтаксичного підходу ставить розв'язання зазначеної проблеми на реальну основу. Опрацьована

на засадах цього підходу теорія відмінка сприяє адекватному визначенню особливостей підрядного зв'язку відмінкових форм з синтаксичною домінантою. Однією з визначальних рис відмінків є їхня поліфункціональність [Вихованець 1987], яка полягає у здатності виражати різну семантику – власне-відмінкову й позавідмінкову. Власне-відмінкова семантика стосується лише предметності, що втілюється в семантико-граматичних предметних функціях. Інші значення відмінків (позавідмінкові) не зумовлюються валентністю синтаксичної домінанти, а отже, підрядний синтаксичний зв'язок цих відмінкових форм з опорним компонентом реалізується не у формі керування.

У сучасній українській мові вільно поєднуватися з синтаксичною домінантою може практично будь-який відмінок, окрім кличного, єдиною умовою цього є втрата ним предметної семантики у зв'язку з транспозицією до атрибутивної чи адverbіальної сфери, напр.: називний – *Я взяв у буфеті тарілку салату „Дністер” і березовий сік* (Л. Дереш); *Вона стояла на виставці перед картиною „Мак червоний в росі...” і розгублено мацала у себе на голові заколоту в коси маківку* (М. Гримич); родовий – *Поети – не кроти. Поета очі – це вітчизни очі* (М. Вінграновський); *Не шукав я до тебе Ні стежки, ні броду, Бо від тебе узбіччям ніколи не брів...* (В. Симоненко); *Він червонів при таких розповідях, хвилювався аж до трему в колінах...* (Ю. Покальчук); давальний – *Ми, дівчата, умовились зійтися о пів до одинадцятої коло пам'ятника Шиллерові. Ходім!* (І. Вільде); *Прости, що я не син, не син Тобі ще, Бо й Ти – не мати, бранко степова!* (Є. Маланюк); *Раді люди літу, а бджоли цвіту* (Нар. тв.); знахідний – *Мої предки не вбогі були На пісні та свячені ножі* (О. Забужко); *...але це не надто в'яжеться зі змістом і настроєм його тогочасних листів про самотність під зоряним небом* (Ю. Андрухович); орудний – *Мій біль бринить, зате, коли сміюся, То сміх мій рветься джерелом на волю!* (О. Теліга); *...гострий розумом Святослав одразу збагнув, що йому не погрожують – у нього просять* (П. Загребельний); *Ксенія прибрала зі столу залишки нехитрої вранішньої їжі й дивилася на Корнелію з неприхованим захватом* (М. Матіос); місцевий – *Утомивсь поет від праці, Третій день лежить в недузі...* (Л. Українка); *Найблискучіша в Парижі вулиця – Ріволі – вступила в годину найбільшої метушні* (Ю. Яновський); *Мені враз згадалася ніч на цвинтарі* (О. Жовна).

Отже, за синтаксичного погляду на підрядний зв'язок сфера функціонування вільного поєднання, з одного боку, розширюються – за рахунок відмінкових форм, що функціонують в адverbіальній чи ад'єктивній сфері, які традиційно вважали слабкокерованими, а з іншого боку, звужується, бо інфінітиви, що посідають синтаксичну позицію об'єктної субстанційної синтаксеми при предикатах певних лексико-семантичних груп, і прислівники, що є еквівалентами локативних синтаксем

при локативних предикатах, кваліфікуємо як керовані форми.

Література

Булаховський, Л.А.: Питання синтаксису простого речення в українській мові. In: Дослідження з синтаксису української мови. Вид-во АН УРСР, Київ 1958, с. 5-28.

Вихованець, І.Р.: Нариси з функціонального синтаксису української мови. Наукова думка, Київ 1992.

Вихованець, І.Р.: Система відмінків української мови. Наукова думка, Київ 1987.

Вихованець, І.Р.: Студії про члени речення: прислівник. In: Українська мова 3/2005, с. 22-26.

Грамматика современного русского литературного языка. Отв. ред. Шведова, Н.Ю. Наука, Москва 1970.

Казимилова, И.А.: Семантическая структура и парадигматические отношения глагольно-инфинитивных сочетаний в современном русском языке: Дис. ... канд. филол. наук. Киев 1993.

Кротевич, Е.В.: О связях слов. Изд-во Львовск. ун-та, Львов 1959.

Ледней, О.Ф.: Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Одеса, 2003.

Мещанинов, И.И.: Члены предложения и части речи. Изд-во АН СССР, Москва, Ленинград 1945.

Пешковский, А.М.: Русский синтаксис в научном освещении. Учпедгиз, Москва 1956.

Потебня, А.А.: Из записок по русской грамматике 1-2. Учпедгиз, Москва 1958.

Русская грамматика 2. Наука, Москва 1982.

Сиротина, О.Б.: Лекции по синтаксису русского языка. Высшая школа, Москва 1980.

Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. За ред. Білодід, І.К. Наукова думка, Київ 1972.

Summary

The paper is devoted to correct traditionally definite sphere of free unit's expansion.

Key words: subordinate syntactic connection, form of subordinate syntactic connection, proper free unit, free unit in a case manifestation, syntactic position.